

5. Токарева Л. Соціалізація і розвиток обдарованого молодшого учня // Соціальна психологія, № 1(15), 2006. – С. 94-102.
6. Колісник О. Духовний саморозвиток особистості // Соціальна психологія, № 1(15), 2006. – С.62-77.
7. Орбан-Лембрик Л. Прикладна соціальна психологія: досвід та перспектива розвитку // Соціальна психологія, № 2(16), 2006. – С. 31-47.

УДК 37.06:372.31:316.62

Панагушина О.Є.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ У ВІЛЬНИЙ ВІД НАВЧАННЯ ЧАС

Автор статті розглядає причини і фактори, що спонукають до організації соціально-педагогічної роботи, спрямованої на створення умов для ефективного функціонування молодіжних організацій, діяльність яких суттєво впливає на соціалізацію підлітків у вільний від навчання час.

The author of the article consider the reasons and factors, which make for the organization of pedagogical work, directed to the creation of conditions for the effective functioning of the youth organizations, the activities of which have an essential impact on the process of teenagers' socialization in the leisure time.

Сучасне суспільство потребує від молодої людини особистої цілісності, здатності до життєтворчості й уміння перетворювати, „олюднювати” суспільні відносини. Соціалізація підлітків, їх безболісне входження у світ цінностей – важливе завдання школи, сім'ї, інших соціальних інститутів, які мають формувати і виховувати соціально активну, творчу, гуманістично спрямовану особистість.

Проблеми соціалізації особистості досліджували Г.Андрєєва, О.Вакуленко, А.Капська, І.Кон, Л.Мархадаєв, А.Мудрик, Н.Лавриченко, М.Лукашевич, В.Оржеховська, В.Сорочинська та інші науковці. Однак вони на сьогодні, по-перше, залишаються актуальними, а по-друге – недостатньо вивченими. Так, у суспільстві існує гостра потреба дослідження соціально-педагогічних і моральних аспектів соціалізації дітей підліткового віку. Це зумовлює необхідність ґрунтовнішого розгляду причин і факторів, які спонукають до організації соціально-педагогічної роботи, спрямованої на створення умов для ефективного функціонування молодіжних організацій, їхнього впливу на соціалізацію підлітків, що і стало метою даної статті.

Слід зазначити, що соціалізація підлітків залежить від того наскільки змістовним є їхнє дозвілля та якою мірою обізнані педагоги зі складними процесами, що відбуваються у молодіжно-підлітковому середовищі; від того наскільки вони розуміють специфіку вікової самодіяльної творчості підростаючого покоління, котра найбільше виражається саме у вільний від навчання час; від уміння і бажання спрямовувати її у позитивному напрямку.

Педагогам необхідно також ураховувати те, що в сучасному підлітковому середовищі, на жаль, часто формуються інфантильність, соціальна несвідомість, інертність, байдужість до колективних справ, громадського життя. Нерозв'язані суспільством і особистістю проблеми соціалізації, адаптації, інтеграції, самоствердження породжують соціально-психологічні явища, які відображаються у маргіналізмі, парадоксальній ідентифікації – епажі, радикалізмі, криміналізації, десоціалізації підлітків.

У процесі свого становлення підростаюче покоління часом вступає в конфлікт із соціальною системою на всіх її рівнях. Це породжує різноманітні відхилення від норм поведінки (девіантність) – проблему, яку необхідно вирішувати за допомогою таких

соціальних інститутів як сім'я, школа, заклади позашкільної освіти, молодіжні організації тощо.

Складні умови громадського життя, наявність різноманітних молодіжних організацій, що проводять соціалізаційну (як позитивну, так і негативну) роботу з підлітками, не дозволяють домогтися результативності без об'єднання зусиль і ефективної координації діяльності органів державної влади, культурно-освітніх закладів, громадських організацій, засобів масової інформації на всеукраїнському, регіональному, міському і районному рівнях.

Важливо також дбати про гуманізацію соціально-педагогічної роботи з підлітками, про оздоровлення їхнього найближчого оточення і середовища, про поліпшення умов, у яких проходять основні види діяльності дітей – навчання, дозвілля, побут, оздоровчі заходи тощо, всебічно підтримувати співробітництво педагогів, батьків, представників громадськості з підлітками. Лише за таких умов найбільш ефективно відбувається обмін цінностями (різноманітною інформацією, правилами поведінки, міркуваннями, почуттями, стосунками) між представниками різних поколінь, виникають і встановлюються психологічні зв'язки та відношення, що сприяють появі взаєморозуміння, довіри, потреби у розкутому, довірливому спілкуванні, формуванню у підлітків особистісних якостей [5; 7].

Домінуючим простором, що використовується підлітками для фізичного і духовного розвитку, саморозвитку, оволодіння досягненнями культури і створення культурних цінностей є вільний від навчання час. Саме у цей час дитина прагне зайнятися улюбленою справою, проявити себе, реалізувати свої інтереси. Саме в цей час можна успішно формувати у неї особистісні якості, які сприяють соціалізації. Значну допомогу у цьому плані може надати творча діяльність, адже вона є життєвою необхідністю для підлітків та, як зазначав В.Курило, набуває все більшого значення в навчально-виховному процесі, виступає в якості найпотужнішого стимулу розвитку школярів [3].

Вибудовувати соціально-педагогічну роботу з підлітками необхідно відповідно до традицій, звичаїв, культурного і соціального досвіду, що склалися у країні, життєдіяльності того середовища, в якому живе дитина, і де їй, як писав Л.Мархадаєв, передбачається реалізувати себе як особистості у процесі соціального розвитку [4].

Ураховуючи вищезазначене, в ході дослідження було проведено вивчення природного середовища підлітків – середовища їхніх ровесників. Педагогічне оцінювання підлітків (складання їхнього соціального портрету) дозволило зробити висновок, що існуючі традиційні види їх діяльності, де визначені структури, форми діяльності та унормовані відносини не в повній мірі сприяють формуванню особистісних якостей дитини. Водночас неформальні молодіжні організації можуть запропонувати підліткам широкий спектр незаформалізованої діяльності, яка сприятиме формуванню у них особистісних якостей, що позитивно впливають на процес їхньої соціалізації.

Підлітки відчувають гостру потребу у реалізації своїх творчих інтересів, оволодінні практичними навичками та вміннями, однак, як показали результати анкетування, бесід та інтерв'ю, значна кількість з них вважають, що система позашкільних закладів та дозвіллевих установ не дозволяє кожному бажаному займатися улюбленою справою, не зорієнтована на розвиток у особистості творчих інтересів. Через це кожній дитині доводиться самостійно заповнювати значну прогалину в освітньо-виховній роботі держави, самостійно організовуючи своє дозвілля.

Вирішити зазначену проблему можна шляхом організації змістовного дозвілля в умовах загальноосвітньої школи, адже остання є особливо благодатним середовищем для цілеспрямованої соціалізації підлітків, яке має не перетворювати їх у жертви соціалізації, а сприяти поступовому адаптуванню дітей до соціуму.

Особливість соціально-педагогічного процесу полягає в гармонійному поєднанні зусиль підлітка і педагога, їхньому духовному співробітництві, рівноправ'ї, в якому природно відбувається координація і керівництво з боку старших.

Зазначимо, що шкільні педагоги знаходяться у сфері найближчого оточення дітей, тому їм відводиться важлива роль бути не тільки трансляторами знань, а й організаторами,

координаторами і керівниками цілеспрямованої соціалізації молодого покоління, адже їх судження та інформація серед підлітків користуються високим авторитетом [1: 104]. Діти підліткового віку високо цінують і поважають високу ерудицію педагогів, їхню компетентність, професійний рівень, продуктивність. Підлітків також приваблює доброзичливість, справедливість, демократичність й інші позитивні прояви педагогів.

Педагог є однією із ключових фігур (після батьків), який відповідає за успішну соціалізацію дитини, а тому він має бути духовно багатою, гуманною, високопрофесійною, творчою, інтелігентною особистістю. Такі якості сприяють взаєморозумінню, співробітництву, співтворчості вихователів і дітей, гуманізації виховного процесу, обопільному збагаченню загальнонаціональними духовними цінностями, поступовому безболісному входженню підлітків у стратифіковане суспільство.

Для здійснення цілеспрямованих кроків педагогічної координації діяльності підлітків у вільний час необхідно враховувати, що їхні захоплення – це ключ до виховання творчої особистості, її успішної соціалізації [8]. Варто також пам'ятати, що підліткам властиві нестримний потяг до спілкування, до колективу, до спільної діяльності з товаришами [2: 90], який часом реалізується через їх участь у діяльності неформальних молодіжних організацій.

Слід зазначити, що найтісніші товариські стосунки виникають саме у таких молодіжних об'єднаннях (організаціях, угрупованнях, групах), а їх діяльність, на жаль, не завжди є позитивною. Тому гостре прагнення підлітків до участі у різноманітних неформальних, особливо асоціальних і антисоціальних, організаціях педагогам треба тактовно обмежувати, залучаючи їх до активної діяльності у різноманітних просоціальних об'єднаннях, спрямовуючи їхні бажання і захоплення у позитивний бік. При цьому необхідно дбати про те, щоб піклування дорослих не було надмірним, щоб вони не обмежували бажання підлітків бути незалежними.

Кожен педагог незалежно від фаху – вихователь, який передає молодому поколінню соціальний досвід, духовні надбання, культуру міжлюдських відносин, що є надійним підґрунтям формування життєвої позиції особистості та особистісних якостей, сприяє виробленню ціннісних орієнтирів, адекватного відношення до дійсності, характеру, визначенню спрямованості діяльності людини, її соціальної ролі.

Досягти успіху в цій справі можна шляхом організації ефективної соціально-педагогічної роботи в учнівських колективах. Передусім педагогам потрібно через анкетування, бесіди, міжособистісне спілкування визначити інтереси, проблеми і потреби підлітків на різних рівнях: індивідуальному, міжособистісному, колективному і суспільному [7: 17]. При цьому необхідно враховувати, що серед важливих компонентів соціально-педагогічної роботи чільне місце займає пізнавальна діяльність самих педагогів. Вона полягає у постійному поповненні комплексних знань, що допомагають педагогічним працівникам встановлювати плідні контакти, здобувати авторитет серед підлітків, бути мудрішими за дітей, з якими вони працюють. Важливо також навчитися вислуховувати дитину та розуміти її, допомагати розібратися у всьому самій. У процесі довірливого спілкування підлітки повинні навчитися міркувати, говорити, самостійно приймати рішення, робити хороші справи, бути більш відповідальними.

Першочергове завдання педагогів – створити в навчальному закладі такі умови і атмосферу, які б дозволили адекватно оцінювати сучасну реальність, сприймати її в усьому розмаїтті, не поспішати з оцінками й негативними висновками щодо реалій життя. Так, наприклад, на сучасному етапі розвитку суспільства існує певне протистояння офіційного (формального) і неофіційного (неформального) молодіжних рухів. Останній значна кількість людей вважає негативним. У той самий час, як уже зазначалося, серед „неформалів” є багато організацій, діяльність яких є корисною.

Тому педагоги (класні керівники, педагоги-організатори тощо) мають усі явища і процеси в молодіжно-підлітковому середовищі правильно оцінювати – позитивне в діяльності „неформалів” використовувати у своїй роботі, негативне (чи навіть потворне) –

професійно і тактовно спрямовувати у позитивний бік. При цьому не треба намагатися протистояти „неформалам”, а поступово залучати їх до загальношкільного життя.

Значну допомогу в організації соціально-педагогічної роботи з налагодження зв'язків з неформальним молодіжним рухом можуть надавати різні соціальні інститути: центри соціальних служб для молоді, служби у справах неповнолітніх, позашкільні навчальні установи, культурно-дозвілєві заклади, різноманітні клубні формування тощо. З їхньою допомогою та безпосередньою участю можна проводити такі заходи:

1. Анкетування з метою визначення наявності в учбовому закладі підлітків – учасників неформального молодіжного руху.

2. Бесіди „Мій вільний час – моє дозвілля”, „Неформальні молодіжні організації просоціального спрямування”.

3. Дискусія „Неформальні молодіжні організації: за чи проти?”

4. Дискусійний клуб „Неформали – хто вони ?”

5. Музичні конкурси, дискотеки з використанням музичних творів, які подобаються підліткам-неформалам.

6. Круглий стіл „Сучасна молодь і неформальний молодіжний рух”.

7. Молодіжний вечір-карнавал за участю „формалів” і „неформалів”, одягнутих у типові для їхньої організації костюми.

8. Перегляд кінофільмів із означеної тематики з наступним обговоренням в учнівських колективах.

9. Виставки предметів одягу, взуття, зачісок, атрибутики, символіки неформальних молодіжних організацій.

10. Спільні збори педагогічного колективу і батьківської ради (комітету) за результатами анкетування та проведених заходів.

11. Шкільний тиждень „Дружні стосунки єднають усіх нас”.

12. Рольові ігри на відкритій місцевості.

13. Конкурси на крашу тематичну фотороботу і виставки таких робіт.

Доцільно також запропонувати підліткам: написати твір „Неформальні молодіжні організації в моєму житті”, зібрати необхідний матеріал та підготувати публікації до електронних і друкованих засобів масової інформації, підготувати доповіді на шкільні конференції тощо. Це дозволить підвищити рівень обізнаності підлітків зі складними процесами, які відбуваються сьогодні у молодіжно-підлітковому середовищі, навчити їх адекватно сприймати реальність, змістовно і раціонально використовувати свій вільний час, сприятиме їхньому гармонійному розвитку і соціалізації [6].

У позаурочних формах соціально-педагогічної роботи слід використовувати активне спілкування з учнями – „неформалами” через бесіди, виховання прикладом не на ілюзорних, а справжніх героях, проводити добродійні акції, фестивалі (музичні, танцювальні, спортивно-театралізовані тощо), спільну туристично-краєзнавчу (із таборуванням) діяльність, різноманітні рольові ігри, організувати заходи присвячені національним святкам, що забезпечують ефективність виховного процесу, цілеспрямовану соціалізацію. При цьому враховувати найважливішу цінність слов'янської культури – виразну самостійність людини, її свідоме ставлення до життя, індивідуальну своєрідність, особистісний спосіб буття, потяг до пізнання оточуючого світу.

Наведені поради не є випадковими, адже анкетування, проведене серед підлітків, довело, що значна їх кількість (73 %) захоплюються туризмом, оскільки цей вид спорту надає можливість встановлювати з ровесниками і педагогами невимушені, неформальні зв'язки.

Варто також у вільний від навчання час широко залучати учнів до туристично-екскурсійної діяльності, якій відводили важливу роль у вихованні підростаючого покоління видатні педагоги минулого (П.Блонський, А.Макаренко, В.Сухомлинський, С.Шацький) та наші сучасники. У такій діяльності відслідковується генетичний зв'язок педагогіки і

туризму, що у національній духовній традиції виражається своєрідним синтезом науки – природи – творчості, як трьох форм пізнання світу [9: 18].

Л.Толстой писав, що образ ідеальної школи – це гармонія особистості з природою. Туризм дарує підліткам зустріч з природою, культурою, іншими людьми, самим собою, створює можливості для реалізації біологічного, психологічного потенціалу, розвитку свого „Я”. Сенс проведення туристично-краєзнавчої діяльності з підлітками полягає у згуртуванні колективу через спілкування, взаємодію, взаємопідтримку; виявленні природних здібностей дитини; закріпленні практичних навичок щодо розведення багаття, приготування їжі, облаштування місця розміщення табору, пошуку та застосування лікарських рослин, розпізнавання тварин, птахів, комах; пізнанні природи, культури, інших людей.

Важливим у соціально-педагогічній роботі з підлітками є використання рольової гри, як однієї з найпривабливіших форм діяльності дітей. Вона дозволяє оволодіти практичними вміннями і навиками, засвоїти різноманітні форми поведінки, допомагає швидко оволодіти знаннями і закріпити їх на практиці.

Для проведення рольових ігор необхідно проводити попередню підготовку, яка включає:

- розробку сценарію рольової гри;
- розподіл ролей і завдань серед підлітків і дорослих;
- підготовку необхідних матеріалів, приладів, знарядь, атрибутики;
- розробку (придбання) способів заохочення (нагородження);
- підготовку приміщення (місцевості) для проведення рольової гри;
- підготовку учасників і „болільників” (учасники гри мають знати її зміст, володіти способами проведення; ті, хто спостерігає за грою, ознайомлюються з її змістом і складом учасників, що допомагає стати активними вболівальниками перебігу ігрових подій).

У межах рольової гри за бажанням педагогів і дітей підліткового віку можуть розіграватися різноманітні казки (для молодшої групи підлітків); детективні історії (для підлітків середньої і старшої групи); побутові сюжети, легенди, міфи та інше (для всіх вікових груп підлітків). При цьому будь-яка гра має включати особистісно орієнтовані ситуації з наданням їм індивідуального забарвлення відповідно до творчих інтересів підлітків-учасників рольової гри.

Досвід доводить, що рольові ігри захоплюють дітей підліткового віку, формують у них різноманітні вміння і навички, зразки поведінки, значно скорочують час накопичення соціального досвіду, сприяють формуванню особистісних якостей, що позитивно впливає на їхню соціалізацію.

Рольові ігри, насамперед ігри на місцевості, доцільно фіксувати за допомогою фотографії. Підлітки виконують цю роботу із задоволенням, а потім демонструють свої роботи товаришам, учителям, батькам, знайомим.

Як уже зазначалося, через діяльність у неформальних утвореннях підлітки у вільний час можуть забезпечити свої потреби, інтереси, реалізувати свої здібності. Така діяльність супроводжується активізацією стосунків та взаємодії між членами групи, сприяє формуванню загальнолюдських і особистісних якостей особистості, виявляється у специфіці почуттів, емоцій, мислення, рівні прагнень, самопізнанні, саморозвитку, самотворенні.

Аналізуючи особливості впливу діяльності неформальних молодіжних організацій, як мікроколективу, на багатопланові процеси соціалізації підлітків різних вікових груп, можна зробити висновок щодо їх позитивного впливу лише за спеціально спроектованих умов та за наявності відповідної педагогічної координації й управління. Разом із тим науковці стверджують, що проблеми організації спілкування дітей і педагогів – це творчий процес, що базується на саморозвитку, самореалізації, самодіяльності самих підлітків і відбувається поступово і результативно, якщо з боку педагогів немає прямого керівництва, а існує динамічна модель управління через самоуправління, самоорганізацію, самоконтроль підлітками своєї творчої діяльності.

Обидва висновки є справедливими, якщо говорити про клубні форми діяльності молоді. На жаль, у сучасних умовах в Україні клубна робота ще не знайшла достатнього поширення. У той самий час аналіз наукових джерел переконує у тому, що вона має бути визнаною однією із умов цілеспрямованої соціалізації підлітків і насамперед тих, хто не знайшов застосування своїх творчих бажань і реалізує їх у неформальному „вуличному” дозвіллі. Підставою для такого висновку є функції, які притаманні клубній роботі: пізнавальна, моральна, естетична, творча, духовна, комунікативна, інформаційна, організаційна тощо.

Через діяльність клубного об'єднання за інтересами підлітки можуть отримувати нову корисну інформацію, певні професійні вміння, яскраві емоційні переживання, наприклад від презентації своїх творчих здобутків. Діяльність такого об'єднання позитивно впливає і на формування особистісних якостей дитини.

Таким чином організувати діяльність підлітків у вільний від навчання час можна шляхом залучення їх до участі у роботі неформальних молодіжних організацій, які мають просоціальну спрямованість і цілком спроможні стати середовищем для самовизначення, самоутвердження, самореалізації особистості, її послідовної цілеспрямованої соціалізації. Такі організації забезпечують вільне, розкуте спілкування, надають можливість самостійно робити справу, яка до вподоби, приваблюють молодь не лише зовнішніми атрибутами, а й творчою діяльністю.

Ураховуючи інтерес підлітків до молодіжних організацій необхідно спрямовувати зусилля науковців та педагогів-практиків на пошук найбільш ефективних шляхів проведення соціально-педагогічної роботи, яка сприяла б створенню умов для функціонування таких організацій та їх позитивного впливу на соціалізацію особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балакірева О.М., Ганюков О.А., Міщенко М.Д. Ставлення молоді до суспільних інститутів // Молодь України у дзеркалі соціології / Заг. ред. О. Балакіревої і О. Яременка. – К.: УІСД, 2001. – 210 с.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 268 с.
3. Курило В.С. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у ХХ столітті. – Луганськ: ЛДПУ, 2000. – 460 с.
4. Мархадаев Л.В. Социальная педагогика: Учебник. – М.: Гардарики, 2005. – 269 с.
5. Оржеховська В.М., Корчова Г.Л. Формування сексуальної культури молоді: Навчально-методичний посібник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Експрес”, 2005. – 135 с.
6. Слюсаренко Н.В., Панагушина О.Є. Позаурочна та позашкільна діяльність як засіб соціалізації підлітків: Методичні рекомендації. – Херсон: Айлант, 2005. – 24 с.
7. Соціальна педагогіка: Навчальний посібник / За ред. А.Й. Капської – К., 2000. – 264 с.
8. Сущенко Т.И. Педагогический процесс во внешкольных учреждениях: Учеб. метод. пособие. – К.: Рад. шк., 1986. – 118 с.
9. Фоменко Н. Туризм як кроскультурна реальність у сучасному освітньому просторі // Збірник наукових праць. – Кривий Ріг.: КДПУ, 2004. – Вип. 8. – С. 18-19.